

О. С. Горбач

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРИЗВИСЬКА В УКРАЇНСЬКИХ САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано лексико-семантичну специфіку прізвиськ українських сучасних сатирично-гумористичних прозових творів, визначено їх стилістичне навантаження, досліджено естетичні функції аналізованих прізвиськ.

Ключові слова: прізвисько, літературні антропоніми, прізвиськові імена, прозвання, дигтоніми.

Мова художніх творів письменників має високий стилістичний потенціал. Дослідження семантико-стилістичної образності ідіостилю безпосередньо пов'язане із розвитком літературної мови. І. Огієнко зауважив, що «Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники» [1, с.50]. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він писав: «Цінність мови письменника – також і в багатстві його словника, щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві» [1, с.51]. Науковець заохочував письменників до авторської мовотворчості, адже «творення нових добрих слів – ознака талановитості письменника» [1, с.51].

Процес мовотворення закладений також у створенні авторських онімів як особливий стилістичний категорії художнього твору.

Художній антропонімікон сатирично-гумористичних творів початку ХХІ століття досить різноманітний. З-поміж різновидів літературних антропонімів прізвиська є невичерпним джерелом комічного.

Прізвиська як елемент ономастичного простору літературних творів вивчали такі дослідники, як Л. Кричун, Л. Науменко, А. Попович, О. Семенюк, О. Шонь та ін.

В українському мовознавстві прізвиська сатирично-гумористичних творів початку ХХІ століття ще не були об'єктом комплексного аналізу, що й визначає актуальність нашої статті.

Метою розвідки є дослідження особливостей функціонування прізвиськ у мові сатирично-гумористичних творів початку ХХІ століття. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати лексико-семантичну специфіку прізвиськ сатирично-гумористичних творів; визначити функційно-стилістичне навантаження прізвиськ у мові сатирично-гумористичних творів; проаналізувати їх контекстуальну роль.

Прізвисько – це додаткове, неофіційне ім'я, яке дане людині людьми, що її оточують (відповідно до прикметної риси, обставин життя, певної аналогії, походження тощо) [2, с.111]. М. Торчинський виокремлює такі групи прізвиськ: прізвиськові імена, прозвання, дигтоніми (почесне прозвання) [3, с.126].

Прізвисько в сатирично-гумористичному творі, як зауважує Л. Кричун, є, по-перше, засобом формування підтексту до основних способів називання, по-друге, засобом когезії (внутрішньотекстових зв'язків), по-третє, художньою деталлю характеристики як окремого персонажа, так і мікросоціуму, в якому той існує [4, с.6]. Л. Науменко вказує, що прізвиська називають суттєву, прикметну рису персонажа та виявляють ставлення автора, інших персонажів до героя твору. Вони мають різні експресивні відтінки, які можуть створюватися

за допомогою значення прізвиська [5, с.204-206]. Варто погодитись із думкою А. Попович, яка стверджує, що прізвисько – це концентрована й лаконічна характеристика персонажів [6, с.52].

Прізвиська героїв сатирично-гумористичних творів є особливою підгрупою пропріальної лексики белетристики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування й взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками.

Прізвищам персонажів сатирично-гумористичних творів М. Гримич, Л. Денисенко, Ірени Карпи притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість. Письменники послуговуються різними прийомами для побудови літературного прізвиська, зокрема надання персонажам комічних прізвиस्क, котрі є похідними від офіційного імені: «**Чортпрак**, він же **Тарік**» [7, с.140], «**Васятко** (це мій керівник, Василь Васильович Гончаренко)» [9, с.5], **Вовік** [9, с.10], **Жорік** [9, с.12], **Джордже** [9, с.20]; прізвища – **Білячка**, донька не вельми популярного міліціонера Біляка» [7, с.125]; **Круглобочиха** [7, с.132], **Квітучка** [7, с.49], **Кухаручка** [7, с.10].

Автори вдало вплітають у художню канву й прізвиська-«дражнилки», які переважно є римованими: **Вікуся-ногуся** [8, с.120], **Степан-баран** [8, с.120], **Ірка-пірка-ковбаса** [7, с.47]. Насамперед, тут міститься диференційна ознака референта, яка відіграла першорядну роль при утворенні прізвиська, й акцентування письменником саме на ній сприяє досягненню викривальної мети.

Досить часто персонажі творів отримують прізвиська в дитинстві, з-поміж однокласників, дітей-сусідів, товаришів, однолітків. У романі Ірени Карпи «З роси, з води і з калабані» відкривається шлях до спогадів у дитинство, до друзів, з якими росли й гралися, з якими плакали й сміялися тощо. Кожен із товаришів має прізвисько: **Квітка**, **Кропива**, **Білобрис**, **Ковбаса**. Комізм ситуації із дитинства підкреслюється шляхом введення в епізоди героїв, що мали дитячі прізвиська: *У школі в нас теж була **Ковбаса**. Звали її Люба. Чи то Любу звали **Ковбасою**, нині вже не задаю. Тільки точно пам'ятаю, що вимовлялося воно в гуцулів «**Кубаса**», і коли Люба хотіла означити чийсь огрядність (хоча, якщо подумати, сама огрядною вона не була), то просто її ображено, як це роблять усі діти, називала конкурентку сосискою: «**Сусіска**» [7, с.48].*

Майстри комічного слова вміють добирати такі прізвиська, які в художній мові перетворюються на символ. Безумовно, велику роль при цьому відіграє характер образу, його зовнішні й внутрішні риси, що утворюють певний тип і сприяють перетворенню вдало дібраного імені в символ. Тому іноді для зображення тієї чи іншої особливості характеру людини досить порівняти її з якою-небудь відомою історичною постаттю, і таке порівняння краще за різні описи передає сутність характеру. Наприклад, у сатиричному романі Л. Денисенко «Корпорація ідіотів» письменника номінує одну із героїнь Варвару Адольфівну – *Гітлершою*, а контекст допомагає реципієнтам збагнути мотивацію найменування: *Цікаво, а Гітлер ніяк не може бути її батьком? Яюсь дуже сильно виявляється в ній його гени, не може ж це бути простим збігом обставин* [8, с.8]; *«Тебе шукала Гітлерша, бігала тут, наче скажений собака, бовкала про якісь недороблені матеріали, руками книжки з полиць збивала», – каже Ієорко* [8, с.16].

Прізвиська, які письменник вводить у текст, є важливими засобами експресії та тісно поєднані з макротекстом твору. Часто іронічне звучання прізвиська характеризує не лише особу, а й місце дії, професійні вподобання персонажа тощо. М. Гримич порівняє депутатську діяльність із театральним дійством, а герой з прізвищем *Пупс* є актором у цьому театрі. Спостерігаємо

те, як герой твору характеризує своє прізвище, ніби грає на сцені: – *Не пацюк, а Пуцс. Я – Пуцс! Але при цьому я – «прима» у нашому містечковому театрі, а ти – актор другого складу, навіть не другого, а ти – сурфлер!* [9, с.196]. Сарказм відчувається й у сприйманні Георгієм поведінки товариша: – *Слухай, Пуцсе, – зненацька згадав він презирливе прізвище Бориса в університеті. – Щоб більше не смів мені плакатися в жилетку!* [9, с.55].

Домінуючий чинник, закладений у першооснові прізвища, упродовж розгортання подій у художньому творі значно посилюється. В сатиричному романі М. Гримич «Егоїст» частотність номінування деяких персонажів прізвищами більша, ніж офіційними іменами. Із фабули цього твору ми дізнаємося про колектив адвокатської фірми «Липинський і К», де кожен із колег має прізвище. Провідним мотивом для надання членам фірми прізвищ послугувала переважно галузь роботи, на якій спеціалізувався кожен фахівець, та характерна риса поведінки чи зовнішності персонажа: *Ірина Марківна – його референт. Ірина Марківна була бездоганна на своєму місці. Вона розуміла його з напівслова, з напівпогляду. Він кивнув. «Все бачить Антикварний Ридикюль!»* [9, с.8]; *Скільки разів над ним сміявся Діма Білоцерківський: «Коли вже ти позбудешся свого Антикварного Ридикюля?»; Тож він свого Антикварного Ридикюля не проміняє ні на кого!* [9, с. 8]. Це прізвище стає епітетом: *Антикварний Ридикюль, старий мудрий Ридикюль, поклала Таміліну заяву назад йому на стіл* [9, с.9]; метафорою: *Все бачить Антикварний Ридикюль!* [9, с.8]; *«Ціни Вам немає, Старий Ридикюле!» – подумки похвалив він* [9, с.56].

Письменниця детально пояснює причини виникнення інших прізвищ співробітників фірми: Таміла Сергіївна – у строгому діловому костюмі, строгих окулярах, із строгою зачіскою. Так і має виглядати профі. Адвокат профі в економічних справах. Податки, аудит, банкрутство тощо. На судових процесах своєю занудністю вона змушувала будь-якого суддю здатися на її умови, аби тільки вона відчепилася зі своїми добре обґрунтованими доказами. **«Калькулятор»** – це була її кличка в університеті, так вона переманювала і до його фірми [9, с.9].

Часто в прізвищовій відзеркалено оцінку виників цієї особи іншими персонажами твору. Парадоксальним є поєднання в прізвищу *Феміда в шиньоні* невідповідних слів, що спрямовує реципієнта на певні асоціації. Водночас М. Гримич акцентує на причинах виникнення цього прозвання: *Ганна Миколаївна вважала, що її головне покликання в житті – захищати безневинних жертв свавілля. І вона влаштовувала на кожному судовому засіданні шоу, маючи неабиякий ораторський хист. Вона мала переконливо величну поставу і переконливо великий шиньон на голові, яку вона «несла» на абсолютно рівній спині. Її прізвище в юридичних колах – **Феміда у Шиньоні*** [9, с.9]. Упродовж подальшого розгортання подій у романі помітно, що прізвище цілком відповідає поведінковій манері його власниці: *Натомість Феміда в Шиньоні не здавалася. Вона бомбардувала його факсами, записами на автовідповідачі, читала йому лекції з професійної етики під зачиненими дверима його кабінету* [9, с.56].

Прізвища – це активно діючий засіб для досягнення сатиричної виразності й емоційності художнього твору. Прізвище виокремлює типову ознаку художнього персонажа: *До фірми, звичайно, зверталися не лише безневинні жертви, а й справжні злочинці. Вони так само, як і не злочинці, мають право мати адвоката. От Олексій Олексійовича й тримали у фірмі саме для таких клієнтів. Кажуть, що професія відкладає відбиток на Олексій Олексійович зовні був подібний до маніяка-убивці. У професійних колах його знали як **Льошуманіяка*** [9, с.10]; **Вовік** – спеціаліст із брудної білизни. Розлучення, поділи май-

на, спадщини – це була його стихія. Він міг висудити у будь-кого будь-що. І хоч гонарари в нього були не такі високі, як у **Калькулятора** чи **Льонии-маніяка**, однак стабільні і регулярні [9]. Проаналізовані прізвиська стилістично мотивовані й характеризують літературного персонажа за його індивідуальними ознаками:

- зовнішнім виглядом – *Феміда в шиньйоні* [9, с. 10], *Вікуся-ногуся* [8, с. 120], *Білобрис* [7, с. 42], *Пупс* [9, с. 20], *Лисий* [7, с. 103];
- за вчинками й переконаваннями – *мудрий Ігорко, український Скарлет О'Хара* [8, с. 120], *Калькулятор* [9, с. 10], *Гітлерша* [8, с. 8];
- за іншими асоціаціями – *Варвара Великомучениця* [8, с. 5], *Антикварний Ридикюль* [9, с. 8], *Ковбаса* [7, с. 48], *Квітка* [7, с. 103], *Підпільний-Кіндрат* [7, с. 101].

Отже, прізвиська сатирично-гумористичних творів початку ХХІ століття характеризуються не лише дотепністю й виразністю, а й досить розмаїтою емоційністю. В аналізованих сатирично-гумористичних творах рідко вживаються відіменні прізвиська, а домінують прізвиська, які характеризують персонажа за зовнішнім виглядом, вчинками й переконаваннями, рисами характеру, що дозволяє письменникові доповнити портрет героя. Ці антропонімі найменування відіграють певну аксіологічну роль, адже вони є засобом узагальнення оцінки зовнішності людини, рис її поведінки тощо. У прізвиськах літературних персонажів чітко усвідомлюється внутрішня форма, завдяки якій вони виконують певну оцінну функцію. Якщо ж їхня мотивація недостатньо зрозуміла, то письменники в творі розкривають і пояснюють виникнення та функціонування таких антропонімічних одиниць.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Рідна мова / І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., автор передм. і коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
2. Словарь русской ономастической терминологии / [ред. Н.В. Подольская]. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
3. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови : [монографія] / М.М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
4. Кричун Л. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Кричун. – Кіровоград : Кіровоградський держ. пед. ун-т, 1998. – 17 с.
5. Науменко Л. Прізвиська та прізвища у ранній прозі В. Винниченка / Л. Науменко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип. 37. – С. 204-206.
6. Попович А.С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози : [монографія] / А.С. Попович. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2008. – 172 с.
7. Карпа І. З роси, з води і з калабани / І. Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.
8. Денисенко Л. Корпорація ідіотів / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2006. – 276 с.
9. Гримич М. Егоїст / М. Гримич. – Львів : Кальварія, 2003. – 228 с.

The article analyzes the lexical-semantic specificity nicknames satirical humorous Ukrainian prose determined their functional and stylistic load in the language of satire and humorous writings, contextual analysis of the role of the analyzed nicknames.

Key words: nickname, literary anthroponomy, nicknames names, nickname, dyhtonim.

Отримано: 16.02.2015 р.